

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: حقوق خصوصی

عنوان:

مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی نفتی در حقوق ایران

استاد راهنما:

دکتر علیرضا باریکلو

استاد مشاور:

دکتر محمد ساردوئی نسب

نگارش:

زهرا سلیمی

زمستان ۱۳۹۰

چکیده

جبران خسارت زیست محیطی ناشی از آلودگی های نفتی را نمی توان به استناد مسئولیت مدنی سنتی مطالبه نمود چرا که مواد قانون مسئولیت مدنی ناظر به حقوق خصوصی افراد است و حقوق عمومی را حمایت نمی کند (محیط زیست و مسائل مربوط به آن متعلق به حقوق عمومی است) همچنین مبنای مسئولیت در نظام سنتی، تقصیر است ولی در خسارات وارده بر محیط زیست نمی توان قائل به تقصیر شد. به نظر می رسد با تغییر رویکرد می توان اینگونه خسارات را بر مبنای مسئولیت بدون تقصیر قابل جبران دانست اعم از اینکه عامل آلوده کننده دولت یا اشخاص حقوق خصوصی باشد. لذا باید به فکر طراحی نظام مسئولیت مدنی بابت خسارات آلودگی های نفتی به صورت ویژه بود، تا زمان طراحی نظام مذکور نیز باید قائل به مسئولیت دولت در صورت ورود خسارت از ناحیه دولت بوده (مسئولیت پیشگیری از آلودگی نفتی و جبران خسارت)، از افکار عمومی و سازمان های مردمی جهت حمایت از محیط زیست استفاده کرد که تمام این امور مستلزم سیاست گذاری تقنینی، اجتماعی-حقوقی است.

کلید واژه: مسئولیت مدنی، آلودگی نفتی، ضرر، سیاست گذاری

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
	چکیده
۱	مقدمه
۸	فصل اول: کلیات
۱۰	گفتار اول : مفاهیم
۱۰	بند اول :مسئولیت مدنی
۱۲	بند دوم : محیط زیست
۱۵	بند سوم : جایگاه محیط زیست
۳۵	گفتار دوم:مبانی حمایت نظام حقوقی در برابر خسارات زیست محیطی
۳۵	بند اول:حمکرانی مطلوب
۳۷	بند دوم:توسعه محیط زیست محور
۳۹	بند سوم:سیاست‌گذاری مسائل عمومی و مسئله محیط زیست
۴۱	گفتار سوم:اقدامات حمایتی از محیط زیست
۴۱	بند اول:حمایت کیفری از محیط زیست
۴۴	بند دوم:حمایت حقوقی از محیط زیست
۴۶	بند سوم:حمایت از محیط زیست در سیاست‌گذاری ها
۴۸	فصل دوم:مبانی و ارکان مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی
۵۱	گفتار اول:خسارات زیست محیطی

- بند اول: آلودگی زیست محیطی ۵۱
- بند دوم: گستره خسارات زیست محیطی ۵۳
- بند سوم: آلودگی نفتی و تخریب محیط زیست ۵۴
- گفتار دوم: مبانی مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی های نفتی ۵۷
- بند اول: مسئولیت مبتنی بر تقصیر ۵۷
- بند دوم: مسئولیت بدون تقصیر ۶۱
- گفتار سوم: ارکان مسئولیت مدنی در آلودگی نفتی ۶۴
- بند اول: ضرر در آلودگی های نفتی ۶۴
- بند دوم: فعل زیانبار ۶۶
- بند سوم: رابطه سببیت ۶۷
- فصل سوم: راهکارهای پیشگیری و جبران آثار آلودگی های نفتی ۶۹
- گفتار اول: جبران خسارتهای غیر زیست محیطی ۷۱
- گفتار دوم: جبران خسارتهای زیست محیطی ۷۳
- بند اول: مسئولیت مدنی دولت ۷۵
- بند دوم: شیوه ها و چگونگی جبران خسارت ۷۹
- گفتار سوم: پیش بینی رژیم جبران خسارات ناشی از آلودگی نفتی ۸۵
- بند اول: استفاده از قواعد حقوق داخلی ۸۶
- بند دوم: حقوق بین الملل ۹۰
- بند سوم: طراحی ضمانت اجرای مطلوب ۹۳

۱.۲..... نتیجه گیری

۱.۴..... منابع و ماخذ

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

مقدمه:

گذشت زمان و فزونی جمعیت، نیاز به استفاده از تکنولوژی را برای برآوردن نیازهای بشری لازم کرده است اما این گسترش امکانات در واقع به گونه ای نابودی منابع طبیعی را به همراه داشته است، روشهای تامین هر چند بهبود یافته اند اما تخریب محیط زیست جزء لاینفک توسعه بشری شده است. آلودگی های نفتی که ناشی از استخراج و یا احیاناً حمل و نقل مواد نفتی می باشد نیز به گونه ای از این مشکلات محسوب می گردد، هر چند این ماده استراتژیک تحولی عظیم در زندگی بشر ایجاد کرده است اما مشکلات ناشی از آلودگی های آن به صورت جدی برای حیات انسانی و به خصوص محیط زیست در دسرساز شده است که شناسایی ظرفیت های حقوقی و سیاسی در پیشگیری از این نوع آلودگی ها و راههای جبران خسارت وارده از ناحیه آن می تواند تا حدودی مشکلات را مرتفع سازد.

الف: بیان مسئله

محیط زیست، محیط حیات بشری و میدانگاه بروز همه استعدادهای انسانی، با همه هیمنه و اهمیتش هنوز بیمار است، چاره اندیشی ها و اندیشه ورزی ها راه به جایی نبرده و حمایت ها حیاتش را تضمینی نداده است. بعد از پدیداری رنسانس و تحول در زندگی بشر، هر چند امکانات و فرآوانی اسباب، زندگی را آسان کرد اما ورود به عرصه مدرنیته به خودی خود آسیب هایی را نیز ایجاد کرد.

در این میان کشف و استخراج نفت داستان دیگری دارد، هر چند استفاده از این ماده و مشتقات آن سابقه ای چند هزار ساله دارد اما بهره برداری صنعتی از آن به ۱۵۰ سال هم نمی رسد^۱ و در این مدت نیز اثرات استفاده از آن بر پیکره طبیعت کاملاً مشهود است. جنگ میان اقتصاد

۱. برای مطالعه بیشتر ر ک: غلامحسین دانشی، «سوابق تاریخی آشنایی بشر با نفت و قیر بر اساس یافته های باستان شناسان و نوشته هایی در ادبیات ایران و یونان»، فصلنامه آموزش مهندسی ایران، سال هشتم، شماره ۳۰ ص ۵۵.

بارور و اشتغال پایدار از یک سو و محیط زیست ایمن و سالم از سوی دیگر پایان ندارد. زمان می‌گذرد و جمعیت فزونی می‌یابد و عطش توسعه و قدرت بر فکر و عمل دولتمردان مستولی می‌یابد. در کشورهای نفتخیزی چون ایران چشمها به تابلوهای بورس نفت وال استریت دوخته شده و همیشه دلوآپسی فاصله چند دلاری نفت خام ایران با نفت برنت دریای شمال، فکر را راحت نمی‌گذارد. شاید در نگاه دولتمردان مهم‌ترین مساله، توسعه میدان پارس جنوبی و افزایش تولید نفت خام از میداین نفتی خلیج فارس باشد تا نگرانی از نابودی مرجانهای بی‌نظیر خلیج فارس و یا نشت نفت و مرگ هزاران گونه بومی دریایی، اما هرچه هست امروزه محیط زیست در ثقل حساب و کتابهای اقتصادی همه ممالک قرار دارد و خسارتهای وارده بر آن نیز مثل آتشی بر سرمایه‌های ملی محاسبه می‌شود. از طرفی حفظ محیط زیست و جلوگیری از ورود آسیب بر آن امروزه یکی از عمده مسائلی است که نه تنها در حقوق داخلی کشورها بلکه در حوزه اقتصاد بین‌الملل نیز کنوانسیون‌های مرتبط با آن تصویب شده است. چون علم حقوق و ساختارهای آن، شاخه‌های متعدد معرفت‌شناسی هستند که می‌توانند با طراحی یک مکانیزم شایسته، ضمن بهره‌جستن از قوه عمومی، موضوع محیط زیست و حفاظت از آن را به میدان ایده‌پردازی و چاره‌سازی بکشانند.

هرچند در ابتدای امر، قانونگذاران چاره‌جویی‌چگونگی حل مشکلات و معضلات محیط زیست را پی‌ریزی ضمانت‌اجراهای کیفری می‌دانستند که چندی است در نظامهای حقوقی متعدد دنیا تجربه شده است و ضمن تصویب قوانین کیفری محیط زیست، تشکیل دادگاههای زیست‌محیطی همه از نتایج این دیدگاه بوده است. اما با انتقادات وارده به جرم‌انگاری مخصوصاً در حوزه محیط زیست و اثبات ناکارآمد بودن مسئولیت کیفری در راه مبارزه با این معضل، ذهن را به سوی استفاده از راهکارهای حقوقی دیگر سوق داد. طرح مسئولیت مدنی خسارت‌واردکنندگان به محیط زیست، موضوعی است که دکتترین حقوقی، فعالان عرصه

محیط زیست و طراحان کنوانسیونهای زیست محیطی را به خود مشغول داشته است که در این بین، جبران خسارات ناشی از آلودگی نفتی بیشتر مورد توجه واقع شده است. چرا که یکی از مشکلات همیشگی کشورهای نفت خیز، معضلات ناشی از بهره برداری از ذخایر کربوهیدرات است که آلودگی های وسیع نفتی در جریان جنگ عراق و کویت و یا آلودگی وسیع خلیج مکزیک بهترین نمونه از این گرفتاریهاست.

به هر حال دست یازیدن به دست مایه های حقوقی خصوصاً حوزه مسئولیت مدنی می تواند گره گشای مشکلات باشد. البته مطالعه مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی های نفتی فقط محدود به صدمات زیست محیطی نمی تواند باشد، چه آنکه ممکن است قربانی و صدمه دیده از این خسارات، افراد و یا اموال آنها باشد که در ادامه مباحث به این نکته خواهیم رسید که در این صورت می بایست به رژیم سنتی مسئولیت مدنی مراجعه کرد و به استناد مقررات مدون و یا اصول و کلیات، طریقه و چگونگی جبران ضرر و زیان را مشخص کرد. اما همانطور که گفته شد تاکید بر بررسی صدمات وارده بر محیط زیست از دوجنبه حائز اهمیت خواهد بود:

نخست اینکه در مجموعه مقررات مربوط به مسئولیت مدنی در کمتر کشوری موارد خاصی برای مساله محیط زیست در نظر گرفته شده است و به این سبب تناسب و کفایت این مقررات در مواجهه با صدمات زیست محیطی قابل تامل خواهد بود و دوم اینکه صدمات از نوع خسارات فردی و شخصی معمولاً با تمسک به اصول و روح مقررات حاکم بر مسئولیت مدنی قابل جبران می باشد، بنابراین خسارات ناشی از آلودگی های نفتی یکی از موضوعاتی است که نیازمند بررسی است.

ب: ضرورت بحث

به کار گیری همه قواعد و دکتترین حقوقی برای حفاظت از محیط زیست در برابر خطرات و خسارات وارده بر آن، مستلزم دقت در چارچوبهای نظام حقوقی حاکم می باشد. در این میان

نظام مسئولیت مدنی جایگاه ویژه ای خواهد داشت. بررسی موضوع خسارت‌های ناشی از آلودگی نفتی بر پیکره محیط زیست و استفاده از گنجایش‌های حقوقی مستلزم فعالیتی دوسویه خواهد بود: از یک سوی این نکته باید بررسی شود که آیا خسارات ناشی از آلودگی نفتی ویژگی خاصی دارد که مستلزم طراحی نظام حقوقی خاصی باشد؟ یا اینکه خسارت‌های اینگونه نیز مانند سایر خسارات در قالب مقررات موجود قابل جبران است.

مسئله برای یافتن پاسخ می‌بایست در گستره نظام حقوقی ایران تمامی اهرمها به دقت بررسی شوند تا بهترین و موثرترین آنها مشخص گردند، گرچه هدف این نوشتار بررسی موضوع مسئولیت مدنی در ارتباط با آلودگی‌های نفتی است اما برای شناخت نقش قواعد مسئولیت مدنی می‌بایست مبانی شناسایی شده در افق نظام حقوقی ایران مورد بررسی قرار گیرند تا محک و معیاری برای سنجش کارآمدی نظام مسئولیت مدنی به دست آید.

از سوی دیگر شناخت متدولوژی و روش شناسی، استفاده از نظام سنتی مسئولیت مدنی و یا طراحی نظام خاص مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی در خصوص آلودگی نفتی است، پاسخ به این سوال مشخص کننده رویکرد نظام مسئولیت مدنی نسبت به خسارات ناشی از آلودگی نفتی خواهد بود. بنابراین، سوالاتی قابل طرح است که مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ج: سوالات تحقیق

سوالات این تحقیق در دو بخش سوال اصلی و سوالات فرعی ارائه می‌گردد:

الف: آیا به جایگاه حفظ محیط زیست خصوصاً در برابر آلودگی‌های نفتی در سیاست‌گذارانهای

کلان اداره کشور توجه شده است؟

و سوالات فرعی:

ب: آیا نظام سنتی مسئولیت مدنی ظرفیت جبران این نوع خسارات را دارد؟

ج: رویکرد موجود در نظام حقوقی ایران با توجه به اصول و قواعد مسئولیت مدنی در راستای حل معضلات ناشی از آلودگی نفتی کدام هستند؟ به نظر، به کارگیری نظام مسئولیت مدنی برای خسارات زیست محیطی از جمله آلودگی های نفتی، مستلزم دو رویکرد اساسی است، نخست: شناخت موضوع و شفاف سازی نظام حقوقی در این خصوص و دوم: اقدامات واقعی برای طرح ریزی یک نظام مسئولیت پویا و کارآمد که تنها یکی از شقوق آن مقرر ساز می خواهد بود.

د: فرضیه تحقیق

بررسی اصول و قواعد خصوصاً در برنامه های توسعه، گویای آن است که به موضوع مسئولیت مدنی در قبال آلودگی های نفتی و یا به طور کلی مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی توجه نشده است، البته به جز معاهدات موجود در این خصوص که به گونه ای قابلیت اعمال در این مسائل را خواهند داشت. نظام مسئولیت سنتی را هر چند با کمک تفسیر می توان به کار گرفت و لیکن این نظام نمی تواند پاسخ گوی نابسامانیها و نابهنجاریهای امروزی ناشی از آلودگی نفتی باشد و از خسارات زیست محیطی جلوگیری کند.

و: اهداف تحقیق

به هر حال بررسی گستره مسئولیت مدنی در حوزه خسارات زیست محیطی ناشی از آلودگی های نفتی و مقایسه آن با خسارات وارده بر افراد و منافع شخصی آنها موضوع تحقیق حاضر است و سعی بر آن است که در حد بضاعت علمی خویش و با لحاظ منابع موجود، ضمن بررسی موضع نظام حقوقی ایران در این خصوص، تا حد امکان اسلوبها و چارچوبهای مسئولیت مدنی در این حوزه بررسی شود.

امید است که نتایج حاصل از این تحقیق تا حد ممکن، موضوع مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی نفتی را با لحاظ خصوصیات نظام مسئولیت مدنی در حقوقی ایران مشخص کند.

ه: سابقه بحث

کنکاش در مجموعه مقالات و کتب منتشره گویای آن است که هرچند نوشتارهایی در این خصوص تالیف یافته است اما تحقیق مستقلی در خصوص موضوع مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی نفتی در حوزه حقوقی ایران به رشته تحریر در نیامده است. با تالیف رساله‌هایی با موضوع مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی نفتی در دریا‌های آزاد، مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی تانکرهای نفتی و مسئولیت مدنی ناشی از تصادم کشتی‌ها در دریا‌های آزاد هرچند به طور غیر مستقیم و مختصر در رابطه با آلودگی نفتی در حقوق ایران مطالبی بیان شده است، اما بررسی مستقیم موضوع مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی‌های نفتی خود مستلزم انجام تحقیقی مستقل در این باب می‌باشد.

اثر گذاری آلودگی‌های نفتی به لحاظ حوزه جغرافیایی آن بیشتر در مناطقی قابل وقوع است که تجهیزات بهره برداری، استحصال، پالایش و یا حمل و نقل در آن مستقر است. لذا همواره این خطر وجود دارد که این مناطق در اثر نشت مواد نفتی دچار خسارت یا آلودگی شوند، بنابراین بحث از مسئولیت مدنی در خصوص این گونه از آلودگی‌ها می‌تواند جدید باشد. از طرفی متأسفانه محیط زیست و آلام آن در گستره نظام فکری کشور به عنوان یک بحث آکادمیک و علمی به معنای کامل آن نیست و داعیه حمایت از آن بیشتر ژستی روشنفکرانه است تا موضوعی در خور تامل. چنانکه عمده تأکید در بررسی‌های صورت گرفته، بر موضوع خسارات وارده بر اشخاص بوده در حالیکه محیط زیست به عنوان قربانی خاموش نادیده گرفته شده است، اینکه آیا محیط زیست نیز تابع همان نظام سنتی مسئولیت مدنی است یا اینکه رسیدگی به موضوع خسارات وارده از آلودگی‌های نفتی خود نظام خاصی را می‌طلبد قابل بررسی خواهد بود.

در هر حال با مطالعه منابع موجود در حقوق داخلی من جمله کتب تالیف شده در حوزه مسئولیت مدنی، کنوانسیونهای زیست محیطی با موضوع شناسایی مسئولیت مدنی در خصوص آلودگی های نفتی که دولت ایران به آنها پیوسته است مانند کنوانسیون ۱۹۸۷ کویت، سعی خواهد شد موضع کلی نظام حقوقی ایران در این خصوص مشخص گردد.

ی: ساختار تحقیق

موضوعات این تحقیق در سه فصل ارائه خواهد شد، در فصل اول کلیاتی در رابطه با مفاهیم به کار رفته در تحقیق تبیین می گردد، در فصل دوم مبانی و ارکان مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی بررسی شده و در نهایت در فصل سوم راهکارهای پیشگیری و جبران آثار آلودگی های نفتی بیان می شود و ضمن آن با توجه به اینکه موضوع اصلی تحقیق، بررسی مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی های نفتی در حقوق ایران می باشد پیشنهاداتی برای این موضوع نیز ارائه می گردد.

فصل اول

کلیات

به عنوان پیش شرط موضوع شناسایی مفهوم مسئولیت مدنی در خسارات زیست محیطی ناشی از آلودگی نفتی، لاجرم باید مفهوم این جمله بررسی گردد.

به هر حال فعل زیانبار در این نوع از مسئولیت با موضوعات دیگر متفاوت است. زیرا علاوه بر زیان وارده بر اشخاص، آنچه بیشتر، از آلودگی ها صدمه می بیند محیط طبیعی و زیست است.

تبیین اهمیت موضوع محیط زیست و ارتباط آن با نظم حقوقی منجر به فهم دقیق تر خسارت وارده بر محیط زیست خواهد شد و در این جریان، کار برای شناخت مفهوم مسئولیت مدنی برای خسارات زیست محیطی آسان تر خواهد شد. همچنین از آنجا که بیشترین صدمات ناشی از آلودگی نفتی نیز دامنگیر همین محیط زیست شده و خواهد شد، تدقیق و شناسایی اجزای آن بهتر می تواند انگاره های حقوقی را در قالب حمایت از محیط زیست به کار بگیرد.

گفتار اول: مفاهیم

فهم دقیق مفاهیم به واسطه ابهام زدایی از معانی بعضاً متعدد آنها میسر خواهد شد، به واقع پارادایم سیاستی یک نظام حقوقی در خصوص مسائل و موضوعات مبتلا به آن وقتی کامل و دقیق خواهد بود که واژه‌ها درست و دقیق یا روشن و بدون ابهام باشند. البته شناسایی نظام مسئولیت مدنی در حوزه محیط زیست مستلزم به کارگیری داده‌های علوم مرتبط خواهد بود، چرا که موضوع محیط زیست و اصول حاکم بر آن هنوز محل مناقشات نظری بسیاری است که لازم است مورد بررسی قرار داده شود.

بند اول: مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی چیست و چه تفاوتی با مسئولیت کیفری دارد؟ آیا مسئولیت آلوده کننده نفتی از نوع مسئولیت مدنی است یا کیفری؟ آیا مسئولیت ناشی از آلودگی نفتی، نوع خاصی از مسئولیت می‌باشد؟ آیا اهداف و مبانی مسئولیت در این نوع از نظام مسئولیت مدنی همانند نظام سنتی مسئولیت مدنی خواهد بود؟ پاسخ به این سوالات مستلزم شناخت مفهوم مسئولیت مدنی است تا بتوان از ورای آن چگونگی مسئولیت در برابر آلودگی نفتی را باز شناخت.

التزام و تعهد قانونی شخص به جبران ضرر و زیانی که در نتیجه عمل مستند به او به دیگری واقع شده^۲ و یا لزوم جبران ضررهای وارد شده به یک شخص را مسئولیت مدنی گویند^۳، در واقع مسئولیت مدنی ضمانت اجرای نقض تعهد قانونی است که برعهده فاعل زیان قرار می‌گیرد. تنوع رفتارهای اجتماعی و فعالیت‌های بشری اقتضای آن را دارد که هرکس در برابر عمل زیانباری که از او سر می‌زند مسئولیت داشته باشد، سنگ بنای نظام حقوقی همین تعهد افراد به نتیجه اعمال خودشان می‌باشد. به عبارت دیگر مسئولیت مدنی به گونه‌ای مرتبط با نظم

۲. علیرضا باریکلو؛ مسئولیت مدنی، چاپ سوم، نشر میزان ۱۳۸۹، ص ۲۲.

۳. سید مرتضی قاسم زاده؛ الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، چاپ هشتم، نشر میزان ۱۳۸۸، ص ۱۹.

اجتماعی و تلاشی است در جهت انتظام امور اجتماع، بدیهی است در نظام حقوق بین الملل نیز اصل مسئولیت مدنی برای اعمال دولت به عنوان یکی از اصول مهم و تاثیر گذار مطرح است. بر طبق نظریه قدیمی مسئولیت دولت، هر عمل غیر قانونی که یک دولت در صحنه بین المللی انجام دهد، موجب مسئولیت بین المللی است. بر این مبنا دولتی که از طریق آلودگی متضرر می شود و موجب ضرر قابل اثبات به اموال یا اشخاص دولت دیگر را فراهم می کند، برای هر دو مورد نیز مسئول است. در نتیجه این مسئولیت، باید جبران غرامت کند؛ بنابراین از گذشته تاکنون قواعد حاکم بین المللی، مقرراتی پیرامون مسئولیت دولت در خصوص جبران زیان وارده زیست محیطی پیش بینی کرده است.^۴

بنابراین آنچه مسلم است اینکه تمسک به نظام مسئولیت مدنی در قبال آلودگی های زیست محیطی من جمله آلودگی نفتی موضوعی شناخته شده در نظام حقوق بین الملل و قابل استناد در قواعد حقوق داخلی است. البته حدود و چگونگی این استناد ونحوه استفاده از سازوکارهای حقوقی پیش بینی شده در این نظام (نظام مسئولیت مدنی) وابسته به ظرفیت نظام حقوقی از یک سوی و جدیت در پیگیری مسائل مستحدثه از سوی سیستم حکومتی از سوی دیگر دارد.

مسئولیت مدنی با کیفری، هرچند از این لحاظ که شخص در مقابل دیگری مواخذه می شود، دارای وجه مشترک است اما با مسئولیت کیفری تفاوتی دارد که عمده وجوه تمایز این دو مسئولیت مورد اشاره قرار می گیرد:

۱- هدف مسئولیت مدنی احقاق حق و جبران ضرر وارده به دیگری است، در حالی که هدف مسئولیت کیفری برقراری نظم و حفظ آن در جامعه است.^۵

۴. لوتار گوندلینگ و دیگران، حقوق محیط زیست، جلد دوم، ترجمه محمد حسن حبیبی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، ص ۳۴۱.
۵. علیرضا باریکلو، پیشین، ص ۲۴.

۲- مسئولیت مدنی در معنای اعم در برابر مسئولیت کیفری و اخلاقی قرار دارد به این معنا که برعکس مسئولیت کیفری، وجود نص مصوب قانونی برای شناسایی این نوع از مسئولیت الزامی ندارد.

۳- مهم ترین هدف در جریان مسئولیت مدنی، جبران خسارات وارده می باشد و بدین لحاظ ممکن است این جبران از سوی هرکسی به عمل آید، در واقع شخصیت شخص جبران کننده برعکس مسئولیت کیفری تاثیر چندانی نخواهد داشت.

۴- برخلاف مسئولیت کیفری، در جبران ضرر و زیان موضوع مسئولیت مدنی، تقاضای زیان دیده ابتدائی ترین کار خواهد بود، یعنی تا زیان دیده درخواست نکند عامل زیان مجبور به جبران نخواهد بود. در خصوص زیانهای وارده ناشی از آلودگی های نفتی نیز موضوع به همین صورت خواهد بود، زیان دیده چه شخص حقوقی و چه شخص حقیقی می تواند با اثبات زیان و به شرط تحقق رابطه سببیت تقاضای جبران نماید. در واقع در مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی های نفتی آنچه اهمیت دارد جبران زیان وارده ناشی از اینگونه آلودگی هاست و مسلماً تقاضای زیان دیده در این خصوص موثر در موضوع خواهد بود، برعکس در جرم انگاری خسارات ناشی از آلودگی های نفتی که بخشی از آن به صورت خسارات زیست محیطی جلوه گر خواهد بود هدف بیشتر معطوف به مجازات عامل زیان خواهد بود، البته در ادامه بحث روشن خواهد شد که پیشگیری از ورود خسارت نفتی یکی از مهم ترین اهداف مسئولیت مدنی در آلودگی های نفتی خواهد بود.

بند دوم: محیط زیست

محیط زیست ترجمه واژه فرانسوی (environment) به معنای محیط پیرامون انسان است؛ اصطلاح فارسی آن یعنی «محیط زیست» از دو واژه «محیط» و «زیست» ترکیب شده

است. «محیط» واژه ای عربی از مصدر «حوط» و دو معنا دارد: «احاطه کننده» و دیگری «اقیانوس»^۶؛ «زیست» واژه ای فارسی و به معنای زندگی است؛ بنابراین این «محیط زیست» به معنای محل زندگی و حیات و آنچه زندگی را در کره خاکی در بر گرفته است.^۷ در اسناد بین المللی و حقوق کشورهای خارجی نیز مسئله محیط زیست و شناسایی حقوق موضوعه در جهت حمایت از آن، دیرگاهی است وارد اتاق فکر علمای حقوق و سیاستگذاران حکومتی شده است. متن حقوقی مصوب شورای جامعه اقتصادی اروپا در تاریخ ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ نیز در تعریف محیط زیست می گوید: محیط زیست شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می گردد.^۸ مضاف بر این، اصطلاح محیط زیست در حقوق فرانسه شامل موارد زیر تلقی شده است: منابع طبیعی زنده و غیر زنده از قبیل هوا، آب، خاک، گونه های جانوری و گیاهی، تعامل آنها در یک اکوسیستم^۹ کامل و ویژگی های بارز منظره طبیعی^{۱۰} و اموالی که بخشی از میراث فرهنگی را تشکیل می دهند از قبیل بناها و مکانهای تاریخی^{۱۱}. اما به هر حال می توان گفت حقوق محیط زیست (به عنوان دانش شناخت حقوق مترتب بر محیط زیست) به واسطه وابستگی اش به علوم و تکنولوژی عمیقاً تحت تاثیر آنها قرار گرفته و به این علت درک آن مستلزم داشتن حداقل دانش علمی است و در نتیجه تفکر انتقادی در مورد آن نیز نیاز به آشنایی با چند رشته علمی دارد^{۱۲}، از این رو برای بررسی موضوع مسئولیت مدنی بابت خسارات نفتی و شناسایی ابعاد آن، چاره ای جز شناسایی مفهومی این موضوع از اصطلاحات علوم مرتبط با محیط زیست نیست.

۶. لوئیس مالوف؛ المنجد الابدی، ترجمه قاسم بوستانی، ج ۲، انتشارات فقیه، ۱۳۷۳، ص ۱۵۴۲.

۷. حمید بهرامی احمدی، «سیاستگذاری های سیاسی-حقوقی جمهوری اسلامی ایران در حفاظت از محیط زیست»؛ نشریه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول؛ ص ۹۵.

۸. الکساندر کیس و دیگران؛ حقوق محیط زیست؛ جلد اول، ترجمه محمد حسن حبیبی؛ چاپ دوم؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ ۱۳۸۴؛ ص ۶.

۹. ecosystem

۱۰. landscape

۱۱. عزیزاله فهیمی؛ مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی؛ رساله دکتری، ۱۳۸۴، دفاع شده در دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۷۲.

۱۲. مصطفی تقی زاده انصاری، حقوق محیط زیست در ایران، چاپ اول، انتشارات سمت، ۱۳۷۴، ص ۱۳.

محیط زیست با لحاظ تعاریف پیش گفته و به معنای محیط پیرامونی انسان در دودسته کلی تقسیم بندی می شود:

۱- محیط زیست طبیعی: به آن قسمت از محیط زیست اطلاق می شود که در برگیرنده بخشی از سطح کره زمین است و به دست انسان نیز ساخته نشده است^{۱۳}. این محیط طبیعی که از مجموعه عوامل جاندار و بی جان تشکیل شده است، فضای زنده کره زمین و یا بیوسفر را تشکیل داده است؛ حیات وحش، پوشش گیاهی، آب، خاک و هوای مجموعه به هم تنیده طبیعت پیرامونی ماست.

۲- محیط زیست مصنوعی: محیط زیست انسان ساخت، ساخته تفکر انسانی است؛ گذشت زمان و مجهز شدن آدمی به قدرت تفکر و اندیشه و به تبع آن استیلای هرچه بیشتر بر محیط باعث آن شد تا در جهت هرچه بهتر شدن زندگی انسانی، مصنوعات بشری بیشتری ساخته شوند. محیط اجتماعی انسان نیز به گونه ای، محیط زیست دست ساخته انسانی است. محیطی که با قدرت گرفتن انسان در سیطره بر زیست بوم و ورود تکنولوژی به عرصه حیات بشری شکل گرفته است. زندگی شهر نشینی، بارزترین نمونه محیط زیست تصنعی است. افزایش جمعیت در پرتو گسترش علم و دانش بشری و بسط علوم تجربی، هرچند باعث رفاه ظاهری بشر شده اما مشکلات ناشی از گذار از دوره سنتی به عصر مدرنیته گریبان گیر آدمی شده است. در واقع همه این محیط ها در ارتباطی سازنده، پیوسته و متقابل با یکدیگر بوده و حفاظت از آنها مستلزم طراحی نظامی است که بقای آن را تضمین نماید.

اکوسیستم، مجموعه جاندار و غیر جاندار محیط در یک ناحیه معینی است که با روابط و تاثیر متقابل، به ساختن و مبادله مواد غذایی و انرژی مشغول هستند. به عبارت دیگر در هر ناحیه از طبیعت که موجودات زنده و عوامل غیر جاندار محیط در حال تعادل و تاثیر متقابل بر روی

۱۳. کامبیز بهرام سلطانی، مقدمه ای بر شناخت محیط زیست؛ چاپ اول؛ نشر سازمان حفاظت محیط زیست؛ ۱۳۶۵؛ ص ۴.